

A XVI. SZÁZADI PROTESTÁNS NÉPÉNEK MINT MŰFAJ¹

H. Hubert Gabriella

A népének elsősorban a népnyelvű (esetünkben magyar) egyházi éneket jelenti.² A protestáns gyülekezeti éneket (eltérően a katolikus liturgikus énekektől) egészében népéneknek tekinthetjük.³ A parasztság tudatában is elkülönülnek a "világi" és az "istenes" énekek, az egyiket nótának hívják, a másikat éneknek.⁴ Az öregasszonyok és az öregemberek a dalolást éneklésre váltják, azaz templomi énekeket kezdenek énekelni.⁵

I. A népének mint közköltészeti műfaj

A közköltészet egyrészt filozófiai, másrészt folklorisztikai és leíró irodalomtörténeti fogantatású fogalom. MARÓT KÁROLY jelentős erőfeszítést tett e két szempont egyéolvasztására,⁶ a korszerű epika-kutatás tudományos eredményeinek Goethe

---

¹ A protestáns népénekkel a Szegedi kísérlet a XVI. századi magyar vers gépi feldolgozására c. cikkben (in ItK, 1980, 630-639) ismertetett munka keretében kezdtem el foglalkozni.

² RAJECZKY BENJAMIN, 1976, 47.

³ KÓSA I.ÁSZLÓ, 1965, 1.

⁴ KODÁLY ZOLTÁN, 1952, 45; Néprajzi Lexikon, I, 689.

⁵ SCHRAM FERENC, 1958, 2.

⁶ MARÓT KÁROLY, 1949, 8: "nincs külön irodalmi ('mű'-) és népi ('nép'-) költészet, csak az egyigaz költészet van, amely akkor a legigazabb és legtökéletesebb, ha 'közköltészetté' válhat, vagyis ha egy 'elbenedes' a lehető legnagyobb tömegben, 'Mindenkiben', képes volt visszhangot kelteni."

és (a "panpoëticus" fogalmát alkalmazó) Arany irodalomelméletével való ötvözésére. Mások történetbölcseleti igény nélkül, technicista módon használják e szót, "populáris regiszter" jelentéssel: ez "nem kötődik osztályhoz, csak annyiban, hogy az alacsony osztályokban honos, de a magas osztályok felé is nyitott, szemben az arisztokratikus regiszterrel, mely sokkal kevésbé, vagy egyáltalán nem nyitott az alacsony osztályok számára".⁷ A közköltészet mindenkié, a műköltészet nem. A műköltészettel közvetlenül nem a népköltészet állítható oppozícióba, hanem a közköltészet.⁸ A protestáns népének ebben az értelemben bizonyára a közköltészet részének tekinthető, tárgyunk bizonyára nem népköltészeti és nem műköltészeti, hanem egykori közköltészeti műfaj.

I.1. A közköltészeté válás előfeltétele: a népnyelv

A kialakuló protestáns egyházak nagy fontosságot tulajdonítottak az éneknek, s különösen a népnyelven való éneklésnek. (Az egyházszakadás előtti népnyelvű éneklésről l. a II.1. fejezetet).

Protestáns szerzőktől gyakran idézett bibliai hely *Pál I. levele a Korinthusbeliekhez*: "De a gyülekezetben inkább akarok öt szót szólani értelemmel, hogy egyebeket is tanítsak, hogy nem mint tízezer szót nyelveken."⁹ Ugyancsak a *Bibliát* idézik a protestáns énekeskönyvek szerkesztői, amikor éneklésre szólítják fel a gyülekezetet: már a *Bibliában* is olvasható, hogy az Istent psalmusokkal, dicséretekkel és lelki énekekkel kell dicsérni.¹⁰

⁷ HORVÁTH IVÁN, 1982, 220.

⁸ Erről a kérdésről az Irodalom a gimnázium II. osztálya számára c. tankönyv igen átfogóan szól. A közköltészet fogalmához l. még STOLL BÉLA, 1958.

⁹ PÁL, I. Kor., 14:19.

¹⁰ Az első igazi népénekeskönyv, Huszár Gál 1560-as gyűjteménye már idézi PÁL kolossébeliekhez írt levelét (PÁL, Kolos., 3:16): "Vayha Eszekbe vöttec volna ennec elötte valo idökben az Ecclesiában valo Safaroc, s' meg e mostani idöben valo Keresztyenekis iol meg gondolnac, mit kiuan az Vr. Isten a szent Pal Apastal által, mikor azt mongya Coloss. 3: A Christusnac beszede beuen lakozzec ti bennetec minden bölcheseguel, tanituan es ti köztetec egymast intuen, Psalmusokban, Dicheret mondasokban, es lelki enekekben, keduessen enekeluen a ti sziuetekben az Vrnak [...]"

Hogy a tanítás egyik fő eszköze az éneklés, elméletileg ezt a nézetet a hitvallásokban (először az *Agostai Hitvallás*-ban,¹¹ Magyarországon a *Debreceni-egervölgyi Hitvallásban*¹²) és a zsinatok (1567-es debreceni zsinat¹³) cikkeiben mondták ki az alakuló protestáns egyházak. Gyakorlati megvalósulását az énekeskönyvek nyomtatásban való megjelenése mutatja. Már a tudtunkkal első énekeskönyv előszavában, Gálszécsi 1536-os gyűjteményében olvashatunk az éneklésnek, különösen a magyar nyelvű éneklésnek a hasznáról: "[...] ennek okayrt [ti. a községnek a tanításáért] (z)ewksigések ceremoniak es inekék az ze(nt eg)ihazban hogy tw-datlanokot tanythassa(nak) ees inthessenek filelemre hewtre ees h(a)l(aa)dasokra. Ees nem cyak zent pal parancyol(ya) eertheteo nyellel ilni zent egyhazban d(e emb)eri teorwinyek zerint ees ekyp(en) zere(ztc)teth. Ne latassik tehat senkinek magyar n(y)ellwen walo ineklis az zent egyhazba zi(d)almazandonak lenny [...]"¹⁴

Katolikus oldalról az 1674-es *Cantus Catholici* előszava is az énekek elterjesztésének és az énekekkel való tanításnak a sikeréről panaszkodik: a lakosság nagy részét "[...]" a Római Sz. Hit-től, az éneklésből zengésnek édesgetése vonta vala-el; mint egy mézes madzaggal rájok kötvén a sok féle tévelygést [...]"¹⁵

I.2. *An énekek közköltészetté válásának tényezői.*

Ez az imént illusztrált, közhelyszerű tétel, hogy ti. a protestáns tanításban nagy szerepe volt a népnyelvű éneklésnek, tulajdonképpen csak feltétele a közköltészetté válásnak. Ezután meg kell vizsgálnunk, hogy milyen tényezők segítették elő az énekek elterjedését, a közköltészetbe való bejutását.

---

¹¹ Konkordia könyv, 39.

¹² A XVI. században tartott..., 1881, 152.

¹³ A XVI. században tartott..., 1881, 545.

¹⁴ ERDÉLYI PÁL, 1887, 222.

¹⁵ RMK, I, 1159. sz. (Ezt az idézetet sokan tévesen a *Cantus Catholici* 1651-es kiadásának tulajdonítják).

I.2.1. *Az énekek szerzői*

A XVI. századi gyülekezeti énekeskönyvek nem szerzői gyűjtemények, sőt néha még a kötetek szerkesztőinek a nevét sem ismerjük (például a *Váradai énekeskönyv* titokzatos "L. F."-je már sok fejtörést okozott a kutatóknak). A gyűjtemények kötetkompozíciójában nem a szerzői szándék érvényesül, hanem a szerkesztők felekezeti álláspontja, a gyülekezet igényei, a szerkesztők tájékozottsága (mennyire ismerték a korábbi énekeskönyveket, hány új verset tudtak beszerezni stb.), vagy néha szerepet játszhatott a szerkesztőknek az irodalomhoz való viszonya is (ilyen szempontból érdemes lesz megvizsgálni majd Bornemisza énekeskönyvének kötetkompozícióját). A szerzők nevét elrejtve, akrosztichonban, kolofónban, néha a cím után (abban az esetben, ha a szerkesztő tudta, ki írta a verset) találjuk meg, ez azonban az énekek variálódása közben sokszor eltűnik. Újfalvi 1598-as halotti énekeskönyvének az előszava is alátámasztja, hogy mellékes volt az énekszerző személye: "Az authoroknak neveket el nem titkoltam volna, de kevesnek tudhattam meg az kiknek az vers fejekben nintsen, mellyeket külön meg jegyzeni nem szükség volt."¹⁶

Megállapíthatjuk tehát, hogy a népénekek közköltészeti jellegét a szerzők névtelensége is alátámasztja.

I.2.2. *A nép, mint az énekek befogadója*

A "nép" kifejezésen a XVI. századi társadalomnak nemcsak alávetett osztályait értjük: Sylvester szóhasználata nekünk is megfelel.¹⁷ A gyülekezetben, osztálykülönbség nélkül, énekeltek a nemesek és a "tudatlan község", a parasztok. A gyerekek és az asszonyok is aktív részesei voltak az istentiszteleti és az istentiszteleteken kívüli éneklésnek. A *Debreceni-egervölgyi Hitvallás* kimondja: "Azok is hibáznak, a kik az éneklésben rész-

---

¹⁶ Újfalvi 1598-as kiadású *In exequiis defunctorum*. Halotti temetésekorra való énekek c. énekeskönyvének példánya nem maradt fent a XVI. századból, de fennmaradtak XVII. századi kiadásai (vö. PMK, I, 377. és 402. sz. stb.) az 1598-as dátumú előszóval jelentek meg (I. RMNy, 832. sz.).

¹⁷ GERÉZDI RABÁN, 1962, 274-275.

vételt megtagadják, hanem csak hang nélkül akarnak szívökben mormolni, midőn az Úrnak lelke azt parancsolja, hogy lélekkel, azaz szóval, értelemmel, oktatólag és intőleg zengedezzünk és énekeljünk. Hallgatással pedig senki a gyülekezetben nem taníthat."¹⁸ (Ez az utolsó mondat immár a következő ponthoz vezet át: feladata volt a gyülekezet egyszerű tagjának is az orális továbbhagyományozás.)

I.2.3. *A népének hordozói*

A gyülekezeti énekek ún. cantionale-kban¹⁹ maradtak fent. Az énekeskönyvek nyomdailag sokszorosítva terjedtek el, nem úgy, mint a bennük található, nagyobb részben orális továbbhagyományozásra szánt énekek. A nyomtatott énekeskönyveken kívül nagyszámú kéziratos anyagot is fel kell tételeznünk,²⁰ amely azonban nem maradt fenn. Egy-egy gyülekezetnek legfeljebb egy graduálja volt,²¹ míg a cantionale-k széleskörűen elterjedtek. Ezt bizonyítja többek között az 1616-os debreceni énekeskönyv címlapja alapján rekonstruált 1602-es, Újfalvi-féle énekeskönyv²²

¹⁸ A XVI. században tartott..., 1881, 152. Kései, de a XVI. századi éneklésre is vonatkoztatható az 1636-os Öreg Graduál előszavának értelme: "[...] az Gyülekezetben szabad, sőt szükséges-is legyen, még az aszony népeknek és leányzóknak-is énekelniük; Mert nem arról kell az Szent Pálnak ama' tilalmát érteni; *As aszonnyállatok az Gyülekezetekben halgassanak, mert nem engedtetett meg nekik, hogy ott szóllyanak*, I. Cor. 14. 34. hanem csak a Praedikállásról."

¹⁹ CSOMASZ TÓTH KÁLMÁN, 1950, 143 a következőket írja a cautionale-ról: "Azokat a reformáció-kori énekeskönyveket, amelyek már kizárólag gyülekezeti énekeket tartalmaztak, *kancionálé*-knak szokás nevezni. Az elnevezést (latinosan: cantionale) eredetileg bibliai, mondai, vagy történeti tárgyú, tehát nem egyházi, hanem historiás énekek gyűjteményét jelentette. Később az elnevezést alkalmazták a reformátori gyülekezeti énekgyűjteményekre is."

²⁰ BORSA GEDEON, 1976, 377.

²¹ BÁRDOS KORNÉL - CSOMASZ TÓTH KÁLMÁN, 1977, 136; CZEGLÉDY SÁNDOR, 1978, 73.

²² Újfalvi Imre énekeskönyve ugyan nem XVI. századi, hiszen 1602-ben nyomtatták ki, de lényegében "ezt a kiadványt tekinthetjük a XVI. századi egyházi népénekirodalom zárókövének, utolsó nyomtatott dokumentumának [...]" (RMDT, I, 85), előszava és éneknagyja forrásértékké a XVI. századi gyülekezeti éneklés szempontjából.

címe is: *Keresatyéni Énekek. Mellyek az Gradudl mellett s annélkül is az hol azzal nem élhetnek, az Magyar nemzetben reformaltattott Ecclesiádkban szoktanak mondattatni [...].*²³

Az énekek dallamaira a versek címe után található nótajelzések utalnak. Több esetben nemcsak egy, hanem két nótajelzést is megadnak ugyanahhoz a szöveghez. Ez is azt mutatja, hogy az orális továbbhagyományozásnak milyen nagy fontosságot tulajdonítottak az énekeskönyvek XVI. századi szerkesztői.²⁴

Az énekek elterjesztésében így persze jelentős szerepet játszott az énekek betanítása is. A templomban az előénekes, a kántor vagy maga a lelkész végezte a betanítás munkáját.²⁵ A hagyomány szerint Sztárai Mihály esténként a templom előtt hegedült és zsoltárokat énekelt.²⁶ Több helyen a gyerekek voltak az előénekesek. A tanítás módja a következő volt: "A templomokban soronként diktálták a szöveget és a nép úgy énekelt és az énekeket úgy sajátította el."²⁷

A népénekek közköltészetté válásának egyik legfőbb bizonyítéka az, hogy a templomban és a templomon kívül egyaránt honosak voltak. Az alábbi idézetek jól mutatják, hogy a népénekeket valóban mindenhol, még az egyház által tilalmazott helyeken is énekelték.

²³ Idézi KLANICZAY TIBOR, 1961, 158.

²⁴ A XVI. századi dallamokat a Régi Magyar Dallamok Tára I. kötet tartalmazza. SZENDREI JANKA - DOBSZAY LÁSZLÓ - RAJECZKY BENJAMIN XVI-XVII. századi dallamaink a népi emlékezetben c. gyűjteménye az RMDT-ben közölt dallamoknak a nép körében sokszor napjainkig élő változatait mutatja be. A hozzájuk tartozó eredeti szövegek viszont - a XVII. századi egyszerűsítési törekvések s a zsoltár használatának mintegy kanonizálása következtében - ma már csak nehezen vagy egyáltalán nem mutathatók ki a folklórban.

²⁵ PAYR SÁNDOR, 1924, 786.

²⁶ Ezt a hagyományt többek között idézi HORVÁTH JÁNOS, 1957, 65.

²⁷ SÜRÖS BÉLA, 1904, 200.

- Huszár Gál 1560-as énekeskönyvének előszavában²⁸:

"Annacfelette pedig az Isteni Dichereteckel sem elne természete ellen [ti. az emberi nemzet] a korchomakon es egyeb zabalo helyekenn, hanem igaz isteni felelemben tisztelne hala adassal es könyörgessel az ő teremő es meg valto Istenet."

- Szegedi Gergely 1569-es énekeskönyvének címében²⁹:

"Enekes könyv melyből szoktanac az Vrnak Diczeretet mondani, az anya szent egyházban, es kereszttyeneknec minden gyülekezetiben [...]"

- Huszár Gál 1574-es énekeskönyvének az előszavában³⁰:

A régi keresztények "az isteni diczereteket kortsoman auagy egyeb zabalo gaz helyeken nem eneklettek, hanem czac ott, ahol az emberec eppültének es önmagoknac vigasztalast vöttének az isteni diczeretekből [...]"

"Nem illik tahat minden gaz korczoman, virag enekec között, es a reszeg dicsnok előtt, az Istenec szent diczeretit enekleni."

- Bornemisza Péter 1582-es énekeskönyvének az előszavában³¹:

"MASODIC Reszeben kedig egynihany valogatott hoszu enekec vadnac, az szent irasbol szep tanusagokra rendeltettec: Kickel hazunknal, es hazunc kiuül, menyegzöbe, es mertekletes nem zabalo lakodalomba, es minden helyeken ha elünk, szabadon predikatio gyarant lehetnec."³²

---

28 RMNy, 160. sz.

29 RMNy, 264. sz.

30 RMNy, 353. sz.

31 RMNy, 513. sz.

32 Bornemisza énekeskönyvének II. részére, a prédikációs énekekre vonatkozik ez az idézet, jóllehet ebben a részben találjuk a rövid isteni dicséretet is. Az énekeskönyvnek csak az első része való gyülekezeti istentiszteletre (I. CSOMASZ TÓTH KÁLMÁN, 1950, 146), a gyűjteménynek éppen az a nagy értéke, hogy olyan énekeket is tartalmaz, amelyek magán- vagy társas-éneklésre alkalmasak (I. RMDT, I, 82; KOVÁCS SÁNDOR IVÁN, 1964, 40).

- Bornemisza *Foliopostillájában*³³ és az 1593-as *Bártfai énekeskönyv* előszavában³⁴ arról olvashatunk, hogy az énekek hasznosak, mert ha az embereknek háborúságaik vannak, vigasztalhatják magukat éneklésükkel. (A két gyűjtemény összehasonlításával külön tanulmányban foglalkozom.) A *Foliopostillában* több helyen³⁵ olvasható az ajánlott énekek mellett a következő megjegyzés: "*dellyest mulatsagon tanusag gyanant*" vagy "*dellyesti mulatsagert es tanulasert*", ami délutáni időtöltést jelent.³⁶ A *Jámbor házasok meghallgassátok* kezdetű énekhez ezt fűzi hozzá Bornemisza: "Ez Enek meg vagyon ez könywbe meg corrigalua, hogy *Templombais* enekelhetni."³⁷

- Gönczi György előszava a debreceni énekeskönyvben³⁸:
"Vetenek azért ezek ellen azok, kik ez-fele Isteni dicsireteknek avagy ellene mind szollanak es szükseges voltat tagadgyak, avagy idegen nyelven, ertelem nélkül enekelnek, mint az Mises Deakok es Papok, Magyarok leven Deakul, ertelem es haszon nélkül kialtanak, avagy Orgona sippal futattyak az Isteni dicsiretet, avagy reszegsegekben *korasoman es egyeb alkolmatlan helyeken* esz-nélkül es ertelem nélkül nagy torokkal vesztegetik az dicsire[te]ket,

³³ RMNy, 541. sz.

³⁴ RMNy, 713. sz.

³⁵ A 7a, 439a, 504b, 520a, 531b, 543a, 544b, 559b és 572a lapokon.

³⁶ KOVÁCS SÁNDOR IVÁN, 1964, 40.

³⁷ 90a.

³⁸ A debreceni énekeskönyv 1602-es elrendezése Újfalvi Imre műve, de 1616 után ezek az énekeskönyvek Gönczi György régi, 1590-es előszavával jelentek meg. Mivel az 1590-es debreceni énekeskönyvnek épp az eleje csonka, hiányzik az előszó, melyet így az 1620-as énekeskönyvből idéztem (RMK, I, 497. sz.). A kérdés filológiai hátteréhez l. KLANICZAY TIBOR, 1961, 156-157.

mellyet Isten szidalmaz es meg tilt. Esa: 5. et 24. V. 9.
Amos. 6. V. 5. et 6. Psal: 50. V. 16. Eph: 5. V 18. 19."

- Újfalvi Imre 1602-es énekeskönyvének az előszavában³⁹:
"Vetkeztenek azért, es vetköznek, hogy az többirül ne szollyak, azok az Cantorok, Mesterek, az kik *akar mi bokorban költött* eneket mindjarast az Templomba vittének, es meg mostan-is visznek [...]"⁴⁰

"Hat az többit mind karhoztassuk, es el vessük? Ne: hanem az ki azokban gyönyörködik, mas könyvben szedegetheti: söt ugyan masban öszve szödegetven, ki kellene nyomtatni." Ez a kötet lenne Újfalvi kiadói tervében a 3. kötet, melynek énekei "[...] mind azok-által *nincsenek az Templomban ususban, s nem-is* lehetnek ok nélkül."

II. *A proteatáns népének viszonya a liturgiához*

II.1. *A katolikus népének megvöltának a kérdése*

Már Újfalvi Imre a protestantizmus elterjedésének tulajdonította a nemzeti nyelvű éneklés megjelenését. Énekeskönyve előszavában írja: "[...] az elöt nyolczvan eztendővel talam ez Enekekben, az mi nyelvünkön egy sem irattatot, holot az elöt mindent Deakul, nemzetünknek idegen nyelven, eneklöttenek, birbiteltének, az kik az Templomban szolgaltanak [...]" Ez a nézet több mint túlzó. Már az Oláh Miklós érseksége alatt tartott 1560-as esztergomi zsinat tilalmazta a százévesnél újabb énekek éneklését, ilyenek tehát léteztek: "Cum gravi poena committimus, ne *vulgaris* ullae, aut *latinae* etiam *cantilenae*, praeter eas, quas ante centum annos maiores nostros certe approbasse constet, aut praeter eas, quae posthac a nobis fuerint approbatae, in templis maxime admittantur."⁴¹ I. Ferdinánd 1564-ben megengedte, hogy *communio* után a nép nyelvén énekeljenek hymnust vagy

³⁹ RMK, I, 376. sz.

⁴⁰ KLÁNICZAY TIBOR, 1961, 160 így értékeli ezt az idézetet:
"Újfalvi Imre panasza a templomba behatoló világi énekekkel szemben azért is nagyon érdekes, mert a korábbi kiadók éppen az ellenkező folyamat ellen tiltakoztak: azt kárhoztatták, hogy a templomi énekeket profán alkalmakkor is éneklük."

⁴¹ Idézi HORVÁTH CYRILL, 1905, 130.

psalmust.⁴² Telegdi Miklós prédikációkötetében⁴³ fennmaradtak magyar nyelvű énekek is. Ezek így a XVI. századi katolikus nép-éneklés dokumentumai.⁴⁴

El kell fogadnunk HORVÁTH CYRILL megállapítását: "az egyháznak, mely a nemzeti elemeket másutt sem írhatta ki egyszerre az istentiszteletből, túrnie kellett az 'abusus'-t, és ha a nép a cultus főrésze, a mise alatt, mint látszik, a középkor végéig, sőt jóval azon innen is, csak imádkozott, de nem énekelt: egyébkor, prédikáció előtt és után, körmenetek, búcsújárások alkalmával szokásban volt a magyar népének."⁴⁵

Tehát nem vitatható, hogy a népnyelvű éneklést a protestantizmus tette széleskörűvé, de az sem tagadható, hogy a XVI. századi katolikus vallási gyakorlatban még jól kimutatható az egyházszakadás előtti népnyelvű énekmondás hagyományának a továbbélése. A legújabban előkerült Zsigmond-kori magyar nyelvű népének - (*Krisztus fel tamada ment en nagi kyniabalol*) - ezt a hipotézist véglegesen bebizonyította.⁴⁶

II.2. *A protestáns népének eltávolodása a hagyományos liturgiától*

A protestantizmusban a népének elterjedése párhuzamosan zajlott le a hagyományos liturgiának a háttérbeszorulásával. Ez a folyamat azonban nem zajlott le rögtön a protestantizmus megjelenésének a kezdetén. Huszár Gál 1557. október 26-án levélben fordult Bullingerhez, s ebben az istentisztelet rendjére vonatkozóan az új egyház számára útmutatást kért⁴⁷: "Így majd, ugymond, ha mindnyájan a te irataidat fogadják el, senki sem követi járátlanul a maga csinálmányait és a különféle szertartásokkal nem zavarják meg az egyházak egységét."⁴⁸

⁴² Idézi HORVÁTH CYRILL, 1905, 130.

⁴³ RMNy, 374. és 418. sz.

⁴⁴ RMDT, 1, 82.

⁴⁵ HORVÁTH CYRILL, 1905, 129. Ehhez l. még SCHRAM FERENC, PAPP GÉZA cikkeit, valamint a Néprajzi Lexikonban a Népének címszót.

⁴⁶ RAJECZKY BENJAMIN, 1972, 109.

⁴⁷ LAMPE FRIDRICH ADOLPH - EMBER PÁL, 1728, 115.

⁴⁸ Idézi PAYR SÁNDOR, 1924, 768.

Az agenda-írás⁴⁹ ugyanezen szükségletet igyekezett kielégíteni. Heltai Gáspár *Agendája* előszavában⁵⁰ az egyházi rendtartás egysegítésére szólít fel: "[...] hollot semmi dolog olyan kart nem teszen mint az egyenettlenség, mind a tudomanba, s' mind az egyhazbéli chelekedetökbbe, es a szinettlen heaba valo külembözes az egyhazai rendtartasba."

Az általában vett liturgiához való viszony azonban nem elentmondásmentes, aligha lehet Szenci Molnár Albert zsoldtárkönyvét⁵¹ (egy új, leegyszerűsített liturgia felé haladást) vagy az 1636-os *Üreg Graduál*⁵² (mely a régi liturgia megőrzése felé mutat⁵³) másként értelmezni, mint visszatérési kísérletet egy régies liturgia kanonizálásához. Sőt mintha már a XVI. században is a református radikalizmusra való ellenhatásként lehetne értelmezni a *Bartfai énekeskönyv* szerkesztői koncepcióját, amelyet részletesebben a szorosabban vett műfaji vizsgálatok alkalmával fogok tárgyalni. Az énekeskönyvek műfaji vizsgálata választ ad arra, hogyan zajlott le a fent vázolt folyamat, s hogyan tér el már a század végére egymástól a lutheránus és a helvét felekezet énekeskönyvi anyaga, annak ellenére, hogy az énekkincs nagy része még közös.

II.3. A népénekek szorosan vett műfaji vizsgálata

II.3.1. Munkám első fázisában a következő verseskönyveket vizsgáltam meg műfaji szempontból:

⁴⁹ Heltai Gáspár *Agenda-jának* eredeti címe: *Agenda az az Szentegyhazi Chelekedetec. Mellyeket küetnec küzenségekpen a Keresztyeni Ministerec es Lelkipasztoroc [...]*

⁵⁰ RMNy, 154. sz.

⁵¹ *Psalterium Ungaricum*, Herborn, 1607, RMK, I, 407. sz.

⁵² *Üreg Graduál*, RMK, I, 658. sz.

⁵³ CSOMASZ TÓTH KÁLMÁN, 1950, 142: "Az Üreg Graduál valóban nagyszabású kísérlet volt egy több okból tarthatatlan irány megmentésére és ezért nagy történeti értéke ellenére is csak a magyar reformáció ó-liturgiai irányának zárókönyvét látjuk benne."

Gálszécsi István 1536-os⁵⁴ és 1538-as⁵⁵ énekeskönyvének a töredékei⁵⁶;

Huszár Gál 1560-as énekeskönyve;

Az 1566-os *Várad*i énekeskönyv;

Szegedi Gergely 1569-es énekeskönyve;

Huszár Gál 1574-es énekeskönyve;

Bornemisza Péter 1582-es énekeskönyve;

Az 1590-es ún. *Debreceni énekeskönyv*⁵⁷;

Az 1593-as *Bártfai énekeskönyv*;

Újfalvi Imre 1598-as halotti énekeskönyve⁵⁸.

---

⁵⁴ RMNy, 18. sz.

⁵⁵ RMNy, 24. sz.

⁵⁶ Gálszécsi könyve még nem népénekgyűjtemény (l. KODÁLY ZOLTÁN, 1952, 74). A műfaji vizsgálatok arra mutatnak, hogy csak azok az énekek élnek tovább Gálszécsi énekeskönyvéből, melyek erősen didaktikusak, a katekizmus-oktatás céljait szolgálják. A katekizmus-oktatás mint fő cél az énekeskönyv jellegéből is következik. CSOMASZ TÓTH KÁLMÁN hipotézise szerint (mely megegyezik HOLL BÉLA hipotézisével) az énekeskönyv címe alapján (Kegyes yenekekrwl ees kereztyen hewtrewl reowid konywecyke) feltételezhető, hogy ez a gyűjtemény nemcsak énekeket, hanem katekizmus-főmában feldolgozott hittani részeket is tartalmazott (CSOMASZ TÓTH KÁLMÁN, 1970, 59).

⁵⁷ Az ún. hagyományos debreceni-típusú énekeskönyvekből egyelőre csak az 1569-es és az 1590-es énekeskönyveket vizsgáltam meg szisztematikusan.

⁵⁸ Az 1598-as *In exequiis defunctorum* c. Újfalvi-féle temetési énekeskönyv példánya nem maradt fent (RMNy, 832. sz.), így a műfaji vizsgálathoz az 1620-as kiadást vettem alapul. Az énekek műfaji meghatározása bizonyára nem változott jelentősen, bár ez több éneket közöl.

II.3.2. A műfaji vizsgálatban a történeti poétika módszerét követtem: nem az egyes költeményt, hanem a költői beszéd hagyományát vizsgáltam: "A költemény egyszeri megszólalás, a költői beszéd hagyománya pedig az, amit az egyszeri mivoltától megfosztott, mert megismételhető elemek halmazának tekintett költeményből tudatosan leltárba tudunk venni."⁵⁹ A korabeli műfaji hagyományt a XVII. század előtt írott versek gépi feldolgozása során felvett szinte valamennyi szempont körülhatárolja.⁶⁰ A történetiség elvét követve ("mindent a maga mércéjével") a korabeli, műfaji jellegűnek mondható besorolásokat vettem alapul. Előszavak, főcímek, élőfejek, alcímek, az énekek pozíciója (például a "más", "canto alia" stb. címek esetében a pozíció döntött) alapján meghatároztam azt, hogy miként használták ezeket az énekeket a XVI. században, milyen latens műfaji rendszerezés létezett. A modern szakirodalom műfaj-meghatározásait (elkülönítve a korabeliektől) csak olyan esetekben használtam fel, ha semmiféle korabeli műfaj-összetevőt nem tudtam kikövetkeztetni.

II.3.3. *Műfajok*

A népének műfaji vizsgálatához a következő fő szempontokat vettem figyelembe: az egyházi ünnepek; a hét napjai; a napszakok; a liturgikus műfajok; a prédikációhoz viszonyítva az énekek elhelyezkedése; az isteni dicsőretek fajtái; a katekizáló ének fajtái; egyéb műfaj-jellegű adatok. Ezeket a szempontokat két részben tárgyalom: 1. a protestáns hitéletet tükröző műfajok; 2. a római liturgiából továbbélő műfajok a két csoport között természetesen lehetnek átfedések, amennyiben a katolikus liturgia valamelyik eleme a protestáns hitélet szerves részévé vált. A munka áttekinthetősége végett valamennyi énekről táblázatot készítettem, amelynek egyik paramétere a felsorolt szempontokat tartalmazta, a másik pedig a vizsgált énekeskönyveket a megjelenési évek szerinti sorrendben. Így eléggé pontosan megkaptam az egyes énekeknek a felsorolt énekeskönyvekbe való besorolását, s ez megadta egyben a korabeli úzust is. Egyben választ kaptam arra

---

⁵⁹ HORVÁTH IVÁN, 1982, 296.

⁶⁰ Szegedi kísérlet..., 1980, 633.

a kérdésre is, hogy a két énekeskönyvtípus szétválása (a római liturgiához való kötődés vagy éppen az eltávolodás attól) miként zajlott le a XVI. században.

II.3.3.1. *A protestáns hitéletet tükröző műfajok*

1. A prédikációhoz való viszony a l a p j á n :⁶¹

- énekek, mikor a prédikációra gyülekezik a nép,
- prédikáció előtti énekek,
- prédikáció utáni énekek,
- prédikáció előtti vagy utáni énekek,
- énekek prédikáció gyanánt (= prédikációs, *nem* gyülekezeti énekek).

2. A z i s t e n i d i c s é r e t e k f a j t á i :

- dicséret vagy isteni dicséret vagy szentegyházi dicséret,
- közönséges isteni dicséret⁶².

Az i s t e n i d i c s é r e t e k a legáltalánosabb kategória a műfaj-összetevők között, voltaképpen valamennyi ének egyben dicséret is. A közönséges isteni dicséret azonban nem ilyen átfogó kategória. A Bornemisza-féle és a *Bártfai énekeskönyv* tanúsága szerint ezeket az énekeket akkor használták csak, amikor az egyházi év ún. ünneptelen féléve volt, vagy amikor az énekek közvetlenül nem kapcsolódtak egy adott ünnephez. Bornemisza énekeskönyvében külön részben (az ünnepek, a katekizáló énekek, valamint a prédikáció utáni énekek elnevezésű rész után) találjuk meg a közönséges isteni dicséretnek c. részt, ez a rész foglalja magába a zsoltárokat is. Az énekeskönyv előszava szerint, ebben a részben "[...] különb különb nemes tanyito es vigasztalo enklesek [...]" vannak. A *Bártfai énekeskönyv*ben a "Közönseges dicziretek, szent Haromszag napiatul foguan es Eztendötul foguan egez Aduentus vasarnapig"⁶³ c., tehát szintén az ünnepek utáni

⁶¹ A prédikációhoz való viszony szempontjából külön meg kell majd vizsgálni Bornemisza *Foliopostilla* elnevezésű prédikáció-gyűjteményét, melyben az egyes prédikációk előtt és után Bornemisza felsorolja az odatartozó (az adott ünnepekhez kapcsolódó) énekeket.

⁶² A közönséges XVI. századi értelme a következő: communis, publicus, catholicus, generalis, universalis, vulgatus (1. SZMA¹⁶²¹, 175).

⁶³ 155.

részben találhatóak ezek a dicséretetek.

3. A katekizáló énekek fajtái⁶⁴:
- Tízparancsolat-ének,
  - Miatyánk-ének,
  - Credo-ének, hitvallás, a hit ágazatai⁶⁵,
  - Úrvacsora-ének (= kommunikáláskor),
  - gyónó-ének (= bűneinkről való vallástétel),
  - Szentháromság-ének (a Szentháromság segítségül hívása, a Szentháromságnak való könyörgés),
  - katekizmus utáni ének (gyermekek éneklik).

Tágabb értelemben az énekek nagy csoportját lehetett volna ebbe a csoportban besorolni, hiszen a protestantizmusban a tanítás funkcióját töltötték be az énekek.⁶⁶ Szűkebb értelemben pedig

---

⁶⁴ A katekizáló énekek átfogó elnevezését itt nem a néprajzban elterjedt világias értelemben használjuk (a néprajzi meghatározásához l. BOGISICH MIHÁLY, VOLLY ISTVÁN, BERZE NAGY JÁNOS idézett műveit, valamint a Néprajzi Lexikon, III, 100 *Katekizmusi ének* .. címszavát).

⁶⁵ A *hit ágazatai* elnevezés a Bornemisza énekeskönyv előszavában és előfejében található meg. Az elnevezéshez l. még DEVAI BIRÓ MATYÁS, *At tiz parantsoltnac. ah hit agazatinac, am mi at'a'ncnac, ses ah hit petszetinec röviden valo mag'ara'zatt'a* (RMNy, 78. sz.) c. művének, a Credóról írt fejezetét.

⁶⁶ Az E nap nekünk dicséretes nap kezdetű ének jegyzetében (RMDT, I, 658) a következőket írja CSOMASZ TÓTH KÁLMÁN a katekizáló énekről: "Tartalmilag tipikusan reformátori (ti. a fent említett ének): az ún. katekizáló énekek közé tartozik. Ezeket az jellemzi, hogy szűkebb tárgyukat (ebben az esetben Jézus születését) tömör és népszerű fogalmazásban dogmatikai, teológiai kifejezéssel élve: Údvtörténeti összefüggésben dolgozzák fel és ezzel kettős célt kívánnak szolgálni: elveik tanító közlését és a megtanított elvek hitvallásszerű kifejezését."

csak a Tízparancsolat-ének, a Miatyánk-ének és a Credo-ének sorolható ebbe a kategóriába.⁶⁷

4. E g y é b m ű f a j o k :

- könyörgés (precatio),
- hálaadás,
- könyörgés és hálaadás,
- intő ének,
- conclusio (egy vers esetében),
- invocatio (= Isten segítségül hívása),
- vígasztaló ének,
- házaseének,
- temetési ének,
- jeremiád⁶⁸,
- bölcsődal (nem gyülekezeti ének).

Ezeknek a műfajoknak nagy része jól körülhatárolható tartalmilag.

A temetési énekek csoportját (melyek nem mindig gyülekezeti énekek, de több énekeskönyvben a szentegyházbeli dicséretnek csoportjába tartoznak) külön fel kell osztanunk:

- vanitatum vanitas-versek (= bizonytalan életünk, a bibliai *Prédikátor könyve* alapján),
- aeternitas-versek (= az örök életről),
- halotti vers (= a halálra való készülődésről),
- temetési énekek. Újfalvi Imre a halotti énekeskönyve elő-

szavában a temetési énekeket a következőképpen osztotta fel:

1. énekek, melyeket a halott felvétele előtt szoktak énekelni;
2. énekek, melyeket a halott kivitelekor szoktak mondani; 3. énekek, melyeket a sír felett szoktak mondani.

II.3.3.2. A hagyományos liturgiából továbbélő műfajok:

1. Ü n n e p e k. A liturgikus egyházi év szerint (kb. december

---

⁶⁷ Az 1567-es debreceni zsinat 53. cikkében olvashatjuk: "A kátét, azaz a hitformának, úri imádságnak és tíz parancsolatnak összevont és rövid magyarázatát fenn akarjuk tartani az egyházakban [...]" (in A XVI. században tartott..., 1881, 586).

⁶⁸ "A nagyheti liturgia lamentációból a protestáns egyházi népneklésben igen népszerűvé vált a Jeremiás Síralmi 5. részében foglalt imádságból képzett és annak verseit aktuális vallási és nemzeti reflexiókkal körülíró műfaj: a *jeremiád*." (RMDT, I, 622)

elejétől következő decemberig⁶⁹:

- adventi, adventtől karácsonyig énekelhető énekek (= Krisztus eljövetele),
- karácsonyi énekek (= Krisztus születése),
- kiskarácsonyi énekek (= újévi),
- vízkereszti énekek (= az Úr jelenése, Krisztus keresztkedése),
- vízkereszt utáni énekek,
- quadragesima úrnapi énekek (= a böjt első vasárnapja),
- virágvasárnapi énekek (= Dominica Palmarum, Jézus bevonulása Jeruzsálembe),
- nagypénteki énekek (= Krisztus kínszenvedése),
- húsvéti énekek (= Krisztus feltámadása),
- húsvét után Szentháromság napig énekelhető énekek,
- áldozócsüdtörtöki énekek (= Krisztus mennybemenetele),
- pünkösdi énekek (= Szentlélek ünnepe),
- Szentháromság-napi énekek,
- Szentháromság-naptól advent vasárnapjáig tartó időre való énekek,
- nyáron szombatra vagy vasárnapra szóló énekek.

Az énekeskönyvek feliratai szerint egyes énekek több ünnepen is használatosak voltak:

- adventi vagy vízkereszt utáni énekek,
- karácsonyi vagy vízkereszti énekek,
- karácsonyi, vagy kisebb szövegváltoztatással húsvéti és áldozócsüdtörtöki énekek,
- nagypénteki vagy húsvéti énekek,
- Szentháromság-naptól adventig énekelhető vagy pünkösdi énekek.

2. A hét napjai:

- a hét napjaira való ún. "hetedszaki" ünnepek (= ez megfelel a teremtés hét napjának, Huszár Gál 1574-es énekeskönyvé-

---

⁶⁹ BÁLINT SÁNDOR, 1976, 9: "A keresztény egyházi évnek Jézus evangéliumi életéhez igazodó liturgikus rendje az ószövetségi kultusból, az antik pogányság és az európai népek archaikus ünneplő hagyományyaiból ötvöződött össze, egyben ráépült a csillagászati, illetőleg gazdasági évre."

nek az I. részében található a hetedszaki hymnusok csoportja),

- vasárnapi (= úrnapi) énekek.

3. A n a p s z a k o k :

- reggeli éneklések - énekek a primára,
- déleesti éneklések - énekek vecsernyére,
- reggeli és déleesti éneklések.

4. L i t u r g i k u s é n e k e k :

- antiphona,
- hymnus,
- prosa vagy sequentia,
- psalmus,
- introitus,
- imádság.⁷⁰

II.3.3. 3. *A műfaji vizsgálat tanulságai*

A régi liturgia egyes műfajai beolvadtak a protestáns egyházi gyakorlatba: megmaradt például az egyházi év beosztása (természetesen a szentek ünnepei nélkül). A psalmusok, mint bibliai énekek, fontos helyet kaptak az új liturgiában. Elsődlegesen éppen a psalmusoknak az énekeskönyveken belüli elhelyezkedése mutatja majd a lutheránus és az ún. debreceni típusú énekeskönyvek szétválását. A kálvini elvek szellemében ugyanis az ún. debreceni énekeskönyvekben a zsoltárok a könyv elején helyezkednek el.⁷¹

A liturgikus énekek egy része népénekké vált a XVI. századi protestáns használatban.⁷² "Hlába mondta ki az 1562-i debreceni zsinat a pápista énekek elvetését, az 1567-i pedig a mise, mint 'emberi szerzés' maradványainak száműzését: dogmatikailag megigazítva az énekek továbbra, némelyek máig is, megmaradtak protes-

⁷⁰ Nem tárgyalom Kálmáncsehi Sánta Mártonnak A keresztyéni gyülekezetben való reggeli éneklések... (RMNy, 70. sz.) c. gyűjteményét, mely kevésbé gyülekezeti énekeskönyv mint inkább graduál jellegű, hiszen csak hymnusok, antiphonák, psalmusok, responsoriumok, versiculusok, imádságok, benedicamusok találhatók benne, vö. BORSA GEDEON, 1977, 215-228.

⁷¹ SCHULEK TIBOR, 1975, 31. és BORSA GEDEON, 1976, 376.

⁷² CZEGLÉDY SÁNDOR, 1978, 75.

táns használatban." ⁷³ A himnuszoknak magyar nyelvre való lefordítása elősegítette azt, hogy a nép körében is népszerűvé váljanak ⁷⁴, a graduálokból a népénekeskönyvekbe átkerülve pedig igazi népénekké lettek. ⁷⁵ Luther a *Formula Missae*-ben (1523) három sequentiát (a *Grates nunc omnes*, a *Sancti Spiritus assit nobis gratia*, a *Veni Sancte Spiritus, et emitte coelitus* kezdetűeket) engedélyezett a megreformált misében. ⁷⁶ Az antiphonák egy része a reformátusoknál máig élő ének. ⁷⁷

Felidézve a fejezet elején mondottakat, a műfaji vizsgálatok eredményeinek az értékelésekor vissza kell térni ahhoz a kérdéshez: milyen volt a viszonya a gyülekezeti énekeknek a liturgikus énekekhez. A protestáns egyházakban a mise háttérbeszorulásával háttérbeszorult a liturgikus énekek is, melyet elsősorban a protestáns graduálok ⁷⁸ tartalmaztak. ⁷⁹ Noha kéziratos graduáljaink csak a XVII. századból maradtak fent, anyaguk főleg XVI. századi. Bizonyos, hogy a XVI. században több kéziratos cantionale is létezett, erre mutatnak az énekeskönyvek lezármazási stemmái is. Ahogy a kéziratos cantionale-kból egy sem maradt fenn, úgy veszhettek el a XVI. századi graduálok is. A régies graduális énekek sorsát a legjobban a nyomtatott énekeskönyvekben követhetjük nyomon. BORSA GEDEON kimutatta ⁸⁰, hogy a Huszár Gál 1560-as énekeskönyvével egybekötött Kálmáncsehi-féle *Reggeli éneklések* c. gyűjteményből már maga Huszár Gál is kiha-

---

⁷³ HORVÁTH JÁNOS, 1957, 252.

⁷⁴ BÁRDOS KORNÉL, 1957, 181.

⁷⁵ RMDT, I, 10.

⁷⁶ BÁRDOS KORNÉL - CSOMASZ TÓTH KÁLMÁN, 1977, 136 és RMDT, I, 678.

⁷⁷ RMDT, I, 676.

⁷⁸ Protestáns szóhasználatban a graduál "a XVI. és XVII. században a templomi szolgálatok kottáival ellátott istentiszteleti vezérkönyve" (I. SCHULEK TIBOR, 1970, 346).

⁷⁹ HORVÁTH CYRILL, 1905, 142 és PAPP GÉZA, 1942, 11.

⁸⁰ BORSA GEDEON, 1977, 218.

gyott 1574-ben Kálmáncsehi 12 zsoltárfordításán kívül még öt graduális éneket. Ennél is érdekesebb megfigyelni azt a folyamatot, amely Huszár Gál 1574-es énekeskönyve I. graduális részének a továbbélését mutatja. Az 1574-es énekeskönyv I. részéből az énekek mintegy 32,8 %-át nem vették át a későbbi énekeskönyvek (ezeknek az énekeknek 73 %-a himnus vagy antiphona). A fennmaradó 67,2 % a következőképpen oszlik meg a gyülekezeti énekeskönyvekben:

1. Az énekek 41,6 %-a szinte valamennyi későbbi énekeskönyvben megtalálható (mindössze 11,5 %-uk himnus).
2. Az énekeknek 24 %-a csak a Bornemisza-féle és a *Bártfai énekeskönyvek*ben van meg: 6,4 % mindkettőben (25 % a himnus), 6,4 % Bornemiszaéban (25 % a himnus), 11,2 % csak a *Bártfai énekeskönyv*ben (76,9 % a himnus vagy antiphona).
3. Az énekek 1,6 %-a a Bornemisza-félében, a *Bártfai énekeskönyv*ben és Telegdi 1577-es prédikációs kötetében található (100 % a himnus).

Ezek az adatok elsődlegesen azt mutatják, hogy a debreceni típusú énekeskönyvek fokozatosan távolodtak el a liturgikus énekektől és haladtak a leegyszerűsödés fele. Ennek a folyamatnak egyfelől pregnáns lezárója Újfalvi Imre, aki "következétesen mellőzte mindazon énekeket, melyek eredetileg szertartási himnuszok és graduálba tartoznak."⁸¹ Újfalvi mialatt "kitűnően szolgálta a református egyházi szempontokat, addig a reformáció irodalmi örökségét elszegényítette."⁸² Nem véletlen, hogy éppen a debreceni típusú énekeskönyvekben a legszegényesebb a liturgikus jellegű műfaji utalások rendszere. Míg az 1569-es énekeskönyvben még voltak élőfejek, addig az 1590-esben már nem találjuk meg őket, s ugyancsak sokasodnak a "más" feliratok is.

A folyamatnak a másik oldala: miközben a debreceni énekeskönyvek gyorsan távolodtak a régi liturgiától, addig a lutheránus énekeskönyvekben ez az eltávolodás aránylag lassú, sőt, az 1593-as *Bártfai énekeskönyv*vel - talán a túlzónak vélt helvét

---

⁸¹ KLANICZAY TIBOR, 1961, 160.

⁸² KLANICZAY TIBOR, 1961, 167.

reformációra való ellenhatásként - a folyamat megfordulni látszik. A *Bártfai énekeskönyv*ben 8 ének kivételével (ezeket különben csak a Bornemisza-féle énekeskönyv veszi át), valamenynyí, a Huszár Gál énekeskönyvéből továbbélő ének megvan. Sőt a 13 ének közül, amelyet megőrzött, 9 himnus, 1 antiphona! A liturgikus örökség tekintetében tehát a *Bártfai énekeskönyv* minta tovább mélyítene Bornemisza énekeskönyvének liberalizmusát.

* * *

E filológiai adatokat olvasva felmerülhet az a kérdés, hogy tárgyunk milyen mértékben kapcsolódik a folklorisztikához. A dolgozatban tárgyalt filológiai és történeti adatok többé-kevésbé ismertek a régi magyar irodalom kutatói előtt, ám a "népének, mint közköltészeti műfaj" szempontja ezeket a filológiai és történeti adatokat újra értelmezi. Ez az új megvilágítás a történeti poétika iskolájának, közelebbről VESZELOVSZKIJnak a hatása.⁸³ Már VESZELOVSZKIJnál megfigyelhető, hogy a történeti poétikai módszer lényegében a folklorisztika módszerét alkalmazza az irodalomtudományban (VESZELOVSZKIJ a témáit is gyakran a folklórból merítette).

A folklorisztika az a szövegekkel foglalkozó tudományág, amelyet sokkal jobban érdekel az egyedi szövegnél a szövegek tömeges vizsgálata. Dolgozatomban nem az egyes népénekeket, hanem általában a protestáns népéneket vizsgáltam.

A népénekek műfaji rendszerezése jelen esetben a hagyományos liturgiától való eltávolodásra keresett bizonyítékokat. A népénekek közköltészeti szempontú vizsgálatát a "minden hívő ember pap"⁸⁴ eszméjének, a liturgia demokratizálódásának a kimutatása egészítheti majd ki.

---

⁸³ VESZELOVSZKIJ, 1940.

⁸⁴ A második helvét hitvallás, 1965, 166.

IRODALOM

- A második helvét hitvallás in A Magyarországi Református Egyház hitvallási iratai, Bp., 1965.
- A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései [Szerk.:] KISS ÁRON, Bp., 1881.
- BÁLINT SÁNDOR, 1976 Karácsony, húsvét, pünkösd, Bp.
- BÁRDOS KORNÉL - CSOMASZ TÓTH KÁLMÁN, 1957 Az eperjesi graduál, in Zenetudományi Tanulmányok, VI, [Szerk.:] SZABOLCSI BENCE és BARTHA DÉNES, Bp., 165-264.
- —, — —, 1977 A magyar protestáns graduálok himnuszai, in Népzene és zenetörténet, III, [Szerk.:] VARGYAS LAJOS, Bp., 134-257.
- BERZE NAGY JÁNOS, 1940 A katekizmusi ének kérdéséhez, in Ethnographia, LI, 482-484.
- BOGISICH MIHÁLY, 1881 Magyar egyházi népelemek a XVIII. századból, in Értekezések a Nyelv- és Széptudományok Köréből, 1-87.
- BORSA GEDEON, 1976 Huszár Gál 1560. évi énekeskönyve, in ItK, LXXX, 367-377.
- —, 1977 A "Reggeli éneklések" és Kálmáncsehi Sánta Márton, in ItK, LXXXI, 215-228.
- CZEGLÉDY SÁNDOR, 1978 Megifjodó öreg graduálok, in Confessio, 68-79.
- CSOMASZ TÓTH KÁLMÁN, 1950 A református gyülekezeti éneklés, Bp.
- —, 1970 A prágai Gálszécsi-töredék énekei, in ItK, LXXIV, 51-58.
- ERDÉLYI PÁL, 1887 Gálszécsi István énekes-könyvének töredéke 1536-ból, in MKSz, XII, 215-223.
- GERÉZDI RABÁN, 1962 A magyar világi líra kezdetei, Bp.
- HORVÁTH CYRILL, 1905 A Batthyány-codexről, in ItK, XV, 129-148, 257-292, 388-430.
- HORVÁTH IVÁN, 1982 Balassi költészete történeti poétikai megközelítésben, Bp.
- HORVÁTH JÁNOS, 1957 A reformáció jegyében, Bp.

- Irodalom [tankönyv] a gimnázium II. osztálya számára,
Bp., 1980.
- KLANICZAY TIBOR, 1961 Újfalvi Imre és az 1602. évi
énekeskönyv, in Reneszánsz és barokk,
Bp., 151-182.
- KODÁLY ZOLTÁN, 1952 A magyar népzene, Bp.
- Konkordia könyv Az evangélikus egyház hitvallási
iratai, I-II, Bp., 1957.
- KÓSA LÁSZLÓ, 1965 Az egyházi népének (kézirat), Bp.
- KOVÁCS SÁNDOR IVÁN, 1964 Bornemisza Péter: Énekek három
rendbe. Detrekő 1582 (Kísérő tanul-
mány), Bp.
- LAMPE FRIDRICH ADOLPH -
- EMBER PÁL, 1728 Historia Ecclesiae Reformatae in
Hungaria et Transylvania, Utrecht.
- Magyar Néprajzi Lexikon,
I-III, főszerkesztő Ortutay Gyula, Bp.,
1977-1980.
- MARÓT KÁROLY, 1949 A népköltészet elmélete és magyar
problémái, Bp. (Klny.)
- PAPP GÉZA, 1942 A magyar katolikus egyházi népének
kezdetei, Bp.
- PAYR SÁNDOR, 1924 A dunántúli evangélikus egyházkerü-
let története, I, Sopron.
- RAJECZKY BENJAMIN, 1972 Többszólamú zenénk emlékei a XV.
század első feléből, in Népzene és
zenetörténet, I, szerk. Vargyas
Lajos, Bp., 63-109.
- —, 1976 Gregorián, népének, népdal, in Uő,
Írásai, Bp., 40-58.
- RMDT=Régi Magyar Dallamok
Tára, I-II, szerk. CSOMASZ TÓTH KÁLMÁN és PAPP
GÉZA, Bp., 1958-1970.
- RMK=Régi Magyar Könyvtár,
I-III. szerk. SZABÓ KÁROLY, Bp., 1879-1898.
- RMNy=Régi Magyarországi
Nyomtatványok Bp., 1971.
- SCHRAM FERENC, 1958 Bevezető népénekeinkhez, Bp.
- SCHULEK TIBOR, 1970 Kálmáncsehi Márton: "Reggeli ének-
lések könyve", in ItK, LXXIV,
346-352.
- —, 1975 A keresztyéni gyülekezetben való
isteni dicséreték. Várad 1566
(Kísérő tanulmány), Bp.
- SÖRÖS BÉLA, 1904 A magyar liturgia története, Bp.

LE GENRE DES CHANTS D'ASSEMBLÉE RELIGIEUSE
PROTESTANTE DU XVIe SIÈCLE HONGROIS

H. Hubert Gabriella

D'un point de vue sociologique le chant d'assemblée n'appartient ni à la "poésie" (des poètes et des lecteurs) ni au "folklore" (d'une classe, d'une couche, d'un ghetto) mais, à son époque, il fit part d'une "poésie commune" (de toute une population), cf. les termes "oeuvre de tous" et "registre popularisant" de R. Menéndez Pidal, P. Zumthor, P. Bec, malgré les différences dans le sujet.

Les noms des auteurs de chants étaient indifférents, parmi les lecteurs et auditeurs la population de tout un pays s'y trouvait, parmi les *media* la voie orale/auditive aussi bien que le chansonnier (imprimé ou manuscrit), parmi les lieux l'auberge aussi bien que le temple ou le cimetière. Tous les croyants étaient prêtres, cf. la Deuxième Confession Helvétique de 1566.

Dans la différenciation intérieure du genre j'ai pris pour base l'usage contemporaine des textes. Cet usage ne s'est découvert qu'après un dépouillement *complet* des chansonniers hongrois du XVIe siècle: j'ai dû analysé la quasi-totalité des préfaces, postfaces, titres courants des chansonniers ainsi que les titres et sous-titres des chants imprimés ou manuscrits. La méthode est sans doute inspirée par celle de l'*Istoričeskaia poétika* d'A. N. Vessélovski. Le résultat, n'étant qu'une description, ne peut pas se résumer.